

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Γιάννης Πανούσης

*Αναπληρωτής Καθηγητής,
Αντιπρύτανης Πανεπιστημίου Θράκης*

Θα προσπαθήσω να αναπτύξω, όσο γίνεται πιο σύντομα, τις ιδεολογικές βάσεις της Ανώτατης Παιδείας. Υπάρχει κάποιος προβληματισμός γενικά με το κοινωνικό στοιχείο που επικρατεί μέσα στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο σήμερα και πόσο αυτό το κοινωνικό στοιχείο είναι δυνατό να διευρυνθεί, να αντέξει, να ενσωματώσει ένα νέο τμήμα Κοινωνικών Λειτουργιών.

Η Ανώτατη Παιδεία είναι δεδομένο ότι έχει δύο τουλάχιστον στόχους. Ο πρώτος είναι το να δημιουργήσει πολίτες που να μπορούν να εξετάζουν και να συνειδητοποιούν την κοινωνική σημασία της δράσης τους. Ο δεύτερος είναι να προετοιμάσει μελλοντικούς επιστήμονες να αντιμετωπίζουν τις επαγγελματικές ανάγκες τους, παρέχοντάς τους μια εκπαίδευση βασισμένη στις πιο σύγχρονες επιστημονικές γνώσεις.

Έτσι, λοιπόν, μπορούμε να δεχτούμε ότι η Ανώτατη Παιδεία προσφέρει δετικές υπηρεσίες, τόσο στον τομέα της παραγωγής και εφαρμογής της επιστήμης, όσο και στον τομέα που αφορά την επαγγελματική κατάρτιση επιστημόνων και βέβαια μπορεί ακόμα να βοηθήσει στην κοινωνικοποίηση των ανδρώπινων ομάδων.

Το δεσμικό πλαίσιο που ισχύει σήμερα στη χώρα μας έχει δημιουργήσει διάφορα προβλήματα, έχει ανοίξει, όμως, και αρκετές νέες προοπτικές. Δεν θα συζητήσουμε γι' αυτό. Δεν πρέπει, όμως, να κρυβόμαστε πίσω από το ποιά είναι η πρόκληση στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο σήμερα. Και, κατά τη γνώμη μου, δεν μπορεί να είναι καμιά άλλη από τη βελτίωση του επιπέδου σπουδών. Αυτή η βελτίωση σημαίνει: Πρώτον αναβάθμιση της παρεχόμενης μόρφωσης. Δεύτερον, κατάκτηση ενός διαλογικού και ανυγωμένου παιδαγωγικά τρόπου διδασκαλίας και τρίτο την ύπαρξη, δέσπιση πολύπλευρης και όχι μονόπλευρης γνώσης.

Ναί στη Δημοκρατία στο Πανεπιστήμιο. Μόνο που η δημοκρατική δομή δεν είναι αυτοσκοπός. Είναι δεσμική διασφάλιση της Ακαδημαϊκής Ελευθερίας. Χωρίς λοιπόν τη συναίνεση όλης της Πανεπιστημιακής κοινότητας, χωρίς, δηλαδή, τη διαμόρφωση μιας Εθνικής Παιδείας, το Πανεπιστήμιο «θα δικαιωθεί» ως ένας χώρος στείρων αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων και η επιστήμη θα υποβιβαστεί σε μια και όχι βέβαια τη σημαντικότερη επαγγελματική λύση.

Πανεπιστήμιο, όμως, δεν είναι ότι έχει σχολές, ότι δίνει διπλώματα, ότι έχει δασκάλους και φοιτητές. Είναι ένα σύνολο από πάρα πολλά χαρακτηριστικά. Ένα από αυτά, θα έλεγα το σημαντικότερο, είναι και η εικόνα για το Πανεπιστήμιο που κυκλοφορεί στο μυαλό του καθένα μας. Είναι το μέγεθος, είναι η δομή, είναι η λειτουργία, είναι οι πιστώσεις είναι

οι εξωπανεπιστημιακές και εσωπανεπιστημιακές δραστηριότητες, οι άμεσες και οι έμμεσες. Όλα αυτά είναι το Πανεπιστήμιο. Και είναι χρήσιμο να τα αναλύσουμε και να βρούμε τι είναι το καθένα και πως αλληλεπιδρούν. Αλλά είναι απαραίτητο, κάποια στιγμή, να έχουμε μια αντίληψη, όχι μεταφυσική αλλά πραγματιστική, της συνολικότητας αυτών των χαρακτηριστικών, που τελικά κάνουν το Πανεπιστήμιο. Γι' αυτό πρέπει να αποσαφηνίσουμε όσο το δυνατό περισσότερο το τι είναι τελικά το Πανεπιστήμιο, για να δούμε τι είναι η επιστήμη που μέσα σ' αυτό θεραπεύεται, ποιές είναι οι σχέσεις με την κοινωνία, την παραγωγή κ.λπ.

Βέβαια, δεν είναι δυνατόν να συζητήσουμε όλες τις όψεις του Πανεπιστημίου εδώ. Μπορούμε όμως να εξετάσουμε κατ' αρχήν δύο. Η πρώτη θεωρεί το Πανεπιστήμιο ότι στοχεύει στην παραγωγή επιστημόνων τελείως ειδικών, που μπορούν να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένες τεχνικές ανάγκες. Η δεύτερη πιστεύει ότι το Πανεπιστήμιο στοχεύει σε μια κριτική και μια ανανέωση της γνώσης. Ανανέωση μαζί με κριτική.

Σε γενικές πάντως γραμμές, το Πανεπιστήμιο είναι ένα σύνολο διαδικασιών που προσανατολίζει τη συγκριτική ανανέωση της γνώσης στην εδραίωση επιστημολογικών εργαλείων και τρόπους σκέυης, στη συσχέτιση κάθε αντικείμενου με τον κοινωνικό περίγυρο και με τις επιπτώσεις του στο φυσικό και κοινωνικό χώρο. Πολλές φορές, όμως, δεν υπάρχει αυτή η σύνδεση του ερευνητικού και εκπαιδευτικού έργου του Πανεπιστημίου με τα προβλήματα και την ανάπτυξη του χώρου. Πολλές φορές διαπιστώνουμε μια μεταφορά ξένων προτύπων, αντί να υιοθετήσουμε τα πρότυπα που η τοπική παράδοση μας προβάλλει. Έτσι, λοιπόν, οι δεσμοί του Πανεπιστημίου με τον χώρο του και τον καιρό του, μένουν χαλαροί.

Βέβαια, όταν λέμε ενσωμάτωση του Πανεπιστημίου στο κοινωνικό του περιβάλλον δεν εννοούμε την αφομοίωση του Πανεπιστημίου από τα άλλα στοιχεία του χώρου. Ούτε βέβαια πολύ περισσότερο την τελική χρησιμοποίηση μέσω της καθυπόταξής του στα ιδιαίτερα συμφέροντα και τις επιλογές που μια δεδομένη ιστορική στιγμή υπάρχουν, είτε σε συντεχνιακό, είτε σε τοπικιστικό επίπεδο.

Από την άλλη πλευρά, όμως, το Πανεπιστήμιο παραμένει ως προς την κοινωνία ένα κλειστό κύκλωμα. Η παραπάνω διαπίστωση ισχύει ακόμα και αν το δεσμικό πλαίσιο προβλέπει κάποιον κοινωνικό έλεγχο. Ο κοινωνικός έλεγχος εισάγεται σαν αντίληψη και δεσμοδετείται σε πολλά σημεία, μέσα από το Συμβούλιο Ανώτατης Παιδείας. Ωστόσο, επειδή η αδράνεια και η συνήθεια παίζουν αποφασιστικό ρόλο, ένα πρόβλημα παραμένει και ένα πρόβλημα δημιουργείται (το Συμβούλιο Ανώτατης Παιδείας είναι το όργανο που αποφασίζει για την ίδρυση τμημάτων. Από εκεί θα περάσει και το τμήμα Κοινωνικών Λειτουργιών). Δημιουργείται το πρόβλημα της ουσιαστικοποίησης του κοινωνικού ελέγχου, αφού οι κοινωνικοί φορείς δεν φαίνεται να δραστηριοποιούνται επαρκώς στην κατεύθυνση αυτή, παρά τη συμμετοχή τους στα αντίστοιχα όργανα. Υπάρχουν αλλά δεν προτείνουν.

Δεύτερο παραμένει το πρόβλημα της οργανικής σύνδεσης Πανεπιστημίου και κοινωνίας. Γιατί δεν χρειαζόμαστε μόνο κοινωνικό έλεγχο σε επίπεδο κορυφής, χρειαζόμαστε υλοποίηση του κοινωνικού ρόλου του Πανεπιστημίου, με ειδικές, συγκεκριμένες παρεμβάσεις σε όλη την κλίμακα της κοινωνικής ζωής.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να επισημάνω δύο αρχές.

Αρχή 1η: Εάν για μια αναπτυγμένη χώρα, η ανάπτυξη της Ανώτατης Εκπαίδευσης είναι πολύτιμη, είναι ακόμα περισσότερο πολύτιμη για μια χώρα στο δρόμο της ανάπτυξης, όπως είναι ο τόπος μας. Είναι η μοναδική, ίσως, οδός που διαθέτουμε για να προκόψουμε, να ξεπεράσουμε τα μικρά μας εμπόδια που μας παρουσιάζονται.

Αρχή 2η: Η παιδεία προηγείται από την ανάπτυξη, την τεχνολογική ή την οποιαδήποτε. Ανεξάρτητα από τις δυσκολίες που βάζει μια τέτοια θεώρηση, νομίζουμε ότι αυτή είναι η πιο ρεαλιστική θέση.

Βέβαια γνωρίζουμε όλοι ότι η δεκαετία του εξήντα ήταν η εποχή-τομή στις Πανεπιστημιακές εξελίξεις και κυρίως στη σχέση Πανεπιστημίου και χώρου κοινωνικού παραγωγής βιομηχανίας. Τα Πανεπιστήμια στηριγμένα στην ιδεολογία του 19ου αιώνα βρέθηκαν σε αντίθεση με το ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον. Το κράτος επεμβαίνει για πρώτη φορά δυναμικά με μια σειρά μεταρρυθμίσεων. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές είναι αποτέλεσμα δύο παραγόντων:

1. Των αιτημάτων των κρατικών φορέων και κυρίως των εκπροσώπων της βιομηχανίας, για ένα εκπαιδευτικό σύστημα κατάλληλο για την παραγωγή τεχνολογίας και ειδικών τεχνικών, δηλαδή για ένα εκπαιδευτικό σύστημα βασικό μοχλό της οικονομικής ανάπτυξης στα πλαίσια του διεθνούς ανταγωνισμού.
2. Των διεκδικητικών πιέσεων των φοιτητών για περισσότερη δημοκρατία και κοινωνικό περιεχόμενο στις σπουδές. Μιλάμε για τη δεκαετία του εξήντα αλλά νομίζω ότι αυτά τα δύο αιτήματα ισχύουν και σήμερα.

Βέβαια, τα Πανεπιστήμια στην Ελλάδα επιτελούν εκπαιδευτικό έργο, Προπτυχιακές σπουδές και ερευνητικό έργο, χωρίς να έχουν όμως ακόμα καταφέρει να επέμβουν και να βοηθήσουν αποτελεσματικά την οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη της χώρας. Κύρια αιτία γι' αυτό είναι η δημιουργία της αντίληψης του κλειστού Πανεπιστημίου, αποξενωμένο από το οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο διδάσκεται κάποια ιδιαίτερη και ουδέτερη μ' αυτή επιστήμη, μακριά από τις κοινωνικές διαδικασίες.

Και μπαίνουν τώρα οι προβληματισμοί:

1. Σκοπεύουμε στην Ελλάδα να αντιμετωπίσουμε διαφορετικά από το Δυτικό πρότυπο το πρόβλημα της Ανώτατης Εκπαίδευσης; Επιλέγουμε δηλαδή μορφές εκπαίδευσης σχετικά ανεξάρτητες από τις επαγγελματικές απαιτήσεις και ειδικεύσεις οικονομίας και της αγοράς εργασίας; Αν ναι, αυτό σημαίνει μια εκπαιδευτική πολιτική όπου τα πάντα πρέπει να αλλάξουν. Δομή, προγράμματα, τρόπος διδασκαλίας, κοινωνικός ρόλος δασκάλου, σχέσεις δασκάλου και διδασκόμενου.
2. Η εκπαίδευση πρέπει να έχει διορθωτική παρέμβαση στις κοινωνικές ανισότητες;
3. Η παραγωγή της νέας γνώσης θα γίνει μέσα από σύστημα επιλογών ή μέσα από σύστημα αξιοποίησης των ατομικών κλίσεων όλου του ενεργού πληθυσμού και ισορροπίας ανάμεσα στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του καθένα και της συνεργασίας μέσα στην ομάδα;
4. Στόχος μας είναι η εξυγίανση του εκπαιδευτικού συστήματος ώστε να λειτουργεί καλά σε μια μη-λειτουργούσα κοινωνία ή η ταυτόχρονη εκρίζωση της εκπαιδευτικής και της κοινωνικής αρρώστιας;
5. Νομίζουμε ότι η οικονομική ανάπτυξη μπορεί να βασιστεί στην ικανότητα και την εφευρετικότητα του ανθρώπινου δυναμικού ή είναι αναγκαίες και οι τεχνοκρατικές δομές;

Στο σημείο αυτό δάδελα να επισημάνω ότι βέβαια δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η παραγωγικότητα δεν εξαρτάται μόνο από την κατάρτιση των εργαζόμενων αλλά εξίσου και από την οικονομική και κοινωνική τους συμπεριφορά ως πολιτών.

Το Πανεπιστήμιο, πιστεύω, ότι πρέπει να βρει εκείνες τις δομές και τη λειτουργία που θα επιτρέψει στους δασκάλους και θα εμπνεύσει τους φοιτητές στο να καλλιεργούν μια επιστήμη μέσα σε πνεύμα ελεύθερης διακίνησης των ιδεών, διαλόγου, ισότητας και ανάπτυξης των τεράστιων δυνατοτήτων της φύσης και του ανθρώπου και να αποφεύγουν να υιοθετούν τεχνοκρατικές λύσεις που σκοτώνουν τον άνθρωπο και τις ελευθερίες του στο όνομα μιας τεχνολογίας χωρίς όρια και χωρίς έλεγχο. Και ποιός θα είναι ο ρόλος τότε του κοινωνικού επιστήμονα, του δασκάλου, των κοινωνικών μαθημάτων ή ακόμα και του φοιτητή των κοινωνικών επιστημών στο Πανεπιστήμιο; Παλιό το δίλλημα. Ο επιστήμονας μέσα από την επιστημονική έρευνα δρα κοινωνικά; Ή μέσα από την κοινωνική δράση δίνει την πραγματική διάσταση και το ουσιαστικό περιεχόμενο στην επιστημονική γνώση; Λέει ο ποιητής: «Πρέπει να ακονίζει τα μαχαίρια σαν να ήταν μολύβια, ή να ακονίζει τα μολύβια σαν να ήταν μαχαίρια;» Σύγχρονο το ερώτημα «Ποιά η σχέση του ουδέτερου επιστήμονα με τον εξουδετερωμένο πολίτη;».

Οι παραπάνω προβληματισμοί δεν έχουν θεωρητικό μόνο χαρακτήρα. Στοιχειοθετούν ένα κρίσιμο για την ίδια την δημοκρατία ζήτημα, αφού είναι γνωστό ότι σήμερα αυτοί που κυβερνούν, οι πολιτικοί, αυτοί που ξέρουν, οι επιστήμονες κι αυτοί που διοικούν, οι τεχνοκράτες και η δημόσια διοίκηση, ενφορούνται από διαφορετική ιδεολογία. Οι πρώτοι δέλουν να αρέσουν, οι δεύτεροι αναζητούν την αλήθεια και οι τρίτοι ενδιαφέρονται για την αποτελεσματικότητα.

Πιστεύω ότι ο κοινωνικός ρόλος του δασκάλου, του Πανεπιστημιακού δασκάλου, δεν πρέπει να εξαντλείται στην εξερεύνηση των αρχείων από τα οποία παράγεται νέα, έστω και κοινωνική γνώση, ούτε στην επιτυχημένη διδασκαλία νέων, έστω και κοινωνικών θεωριών, ούτε συμμετοχή ενός πνευματικού ανθρώπου στα έστω και κοινωνικά γεγονότα της εποχής του.

Ο κοινωνικός ρόλος του Πανεπιστημιακού συνίσταται στην προβολή ενός ανθρώπου, διανοούμενου-εργαζόμενου, που υπερβαίνει το παλιό ακόμα κι όταν κάτι τέτοιο τον πληγώνει, που αυτοαναιρείται, όπως η ίδια η γνώση και η κοινωνική διαδικασία, που αμφισβητεί και μαθαίνει και τους άλλους να αμφισβητούν. Το Πανεπιστήμιο είναι ο ευαίσθητος ανιχνευτής του κόσμου που έρχεται και όχι ο αρτηριοσκληρωτικός καταγραφέας του κόσμου που υπάρχει. Γι' αυτό κι ο δάσκαλος πρέπει να ενταρρύνει την παιδαγωγική σχέση, δηλαδή την ανταλλαγή κοινωνικής συνείδησης με τους φοιτητές του και όχι να χρησιμοποιεί τη γνώση που κατέχει ως μηχανισμό εξουσίας.

Σ' αυτό ακριβώς το πλαίσιο της εμφάνισης στα κοινωνικά προβλήματα και της ευαισθητοποίησης των κοινωνικών ομάδων σ' αυτά ο ρόλος των Κοινωνικών Λειτουργών είναι αναμφισβήτητος. Άρα, αναγκαία καθίσταται και η παρουσία τους στις Πανεπιστημιακές αίθουσες, ως φοιτητές αλλά και ως δάσκαλοι. Βέβαια, μπορούμε να συμφωνήσουμε σήμερα όλοι ότι οι επιδράσεις που δέχονται οι φοιτητές, προέρχονται κύρια από την κοινωνία και δευτερευόντως από τα Πανεπιστήμια και πως στοχεύουν στην κοινωνικοποίηση του φοιτητή με τη στατική, δηλαδή ενσωμάτωση στο σύστημα, όποιο και αν είναι αυτό και όχι με τη δυναμική του όρου έννοια αμφισβήτηση και ανατροπή των όρων του συστήματος στα πλαίσια της εναρμόνισης του ατομικού εγώ με το κοινωνικό εγώ. Η ίδια η διαδικασία παροχής γνώσης εγκαθιστά μια κοινωνική σχέση που αναπτύσσεται μαζί με την κοινωνία, εξυπηρετεί τις ανάγκες της και διευρύνει ή στενεύει ανάλογα, τις εξισωτικές ευκαιρίες προσέλασης στα άδυτα του δικαιώματος συμμετοχής στη γνώση, με άλλα λόγια στον προθάλαμο της άσκησης πολιτικής εξουσίας.

Θάθελα να τελειώσω αυτή την εισήγησή μου, με μια πρόβλεψη. Το Πανεπιστήμιο ως κτήμα της κοινωνίας, αντανakλά τις αντιθέσεις της και δανείζει τους σκοπούς της. Αλλά ως κριτική συνείδησης στην πορεία του μετασχηματισμού της, οφείλει με φαντασία και τόλμη να προετοιμάσει το νέο κόσμο, να διαπλάσει τη νέα ελπίδα, να ξαναζωντανεύει το λησμονημένο άτομο.

Το Ελληνικό Πανεπιστήμιο πρέπει να ετοιμαστεί για το άλμα πάνω από τη φθορά, φθορά προσώπων, πραγμάτων, δεσμών, κινημάτων κι όχι να καταστεί παθητικός θεατής και δέσμιος της βυζαντινολογίας, περί του ποιός είναι ο αυθεντικός εγγυητής αυτού του άλματος. Η ιδεολογική ροχακοκαλιά του νέου δεσμικού καθεστώτος είναι και πρέπει να παραμείνει η λειτουργία της δημοκρατίας και όχι η δυσλειτουργία των δημοκρατικών ατόμων, οργάνων και φορέων.

Αν όλοι συνειδητοποιήσουμε ότι το Πανεπιστήμιο ανήκει σε όλους, άρα δεν ανήκει σε κανένα ειδικά ή προνομιακά, ότι η γνώση είναι ποιότητα προβληματισμού και όχι ποσότητα διακηρύξεων, ότι η μη γνώση δεν αναγνωρίζεται πουθενά ως επαναστατική κοινωνική πρακτική, τότε ίσως αντιληφθούμε ότι ήρθε η ώρα της Πανεπιστημιακής ενηλικίωσης, της δικαιοσύνης, της ελευθερίας και της ειρήνης. Οι στόχοι αυτοί είναι τόσο υψηλοί και πανανθρώπινοι, που τα Πανεπιστήμιά μας δεν έχουν το δικαίωμα να αποτύχουν.
